

Tilburg,

tijdschrift voor geschiedenis,
monumenten en cultuur
Verschijnt driemaal per jaar

Jaargang 27, nr. 1
april 2009

Uitgave

Stichting tot Behoud van
Tilburgs Cultuurgoed
K.v.K.: S 41096029 • ISSN: 0168-8936

www.historietilburg.nl

Redactie

Ronald Peeters (eindredactie)
Jeroen Ketelaars, Rob van Putten

Redactiesecretariaat

Ronald Peeters
Montfortanenlaan 96
5042 CX Tilburg
rpeeters@historietilburg.nl

Abonnement

€ 14,50
Losse nummers
verkrijgbaar in de
boekhandel (€ 4,95)
Abonneren door
overmaking op de
rekening van de Stichting
tot Behoud van Tilburgs
Cultuurgoed te Tilburg

Gironummer 5625554
AMRO-bank rek.nr.
42.81.63.343
onder vermelding van
'abonnement 2009'

Omslagfoto:

Tentoonstelling 1909 (RAT)

Vormgeving

Ronald Peeters

Opmaak en druk

Drukkerij Gianotten B.V., Tilburg

Ten geleide

Het kan eigenlijk geen enkele Tilburger ontgaan zijn: in 2009 viert Tilburg feest. De aftrap van het feestjaar vond op 1 januari op grootse wijze plaats op het Willemsplein. Nog tal van andere activiteiten staan de komende maanden op de planning. Een van de redenen van al die feestelijkheden die nog staan te gebeuren, is de verheffing in 1809 van het toenmalige dorp Tilburg tot stad.

Ook tijdschrift *Tilburg* staat uitgebreid stil bij die historische gebeurtenis. De bijdragen in dit nummer hebben dan ook alle betrekking op dat belangrijke jaar 1809. Zo beschrijft Ton Wagemakers de rol die de textiel twee eeuwen geleden in Tilburg innam en neemt Henk van Doremalen de nijverheidstentoonstelling onder de loep die in 1909 werd georganiseerd ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de stad Tilburg. De gedegen bijdrage van wijlen C.J. Weijters, waarin de toekenning van de stadsrechten nauwkeurig wordt besproken, verscheen weliswaar al eerder in *Rooms Leven/Kerknieuws*, maar heeft aan houdbaarheid niet ingeboet. Reden voor de redactie om Weijters' oorspronkelijke artikelenreeks nu integraal in dit tijdschriftnummer op te nemen. Martin de Bruijn wijdde een bijdrage aan de in de textiel en politiek actieve Jan Anthonie Sebastiaan van Spaendonck (1755-1831), Ed Schilders beschrijft hoe een theaterstuk in 1809 voor behoorlijk wat opschudding zorgde, en Astrid de Beer en Petra Robben laten zien hoe tweehonderd Tilburgse vrouwen met totaal verschillende achtergronden ieder op hun eigen manier de stad Tilburg en de textiel beleven.

Al met al een overval nummer, passend bij een stad die zijn tweehonderdste verjaardag viert.

De redactie

Inhoud

- 3 **C.J. Weijters:**
Tilburg tot stad verheven - 18 april 1809
- 12 **Ed Schilders:**
De Comediekwestie
- 15 **Ton Wagemakers:**
Over de belangrijkheid van de Tilburgse textiel omstreeks 1809
- 21 **Martin W.J. de Bruijn:**
Jan Anthonie Sebastiaan van Spaendonck in het licht van zijn tijd
- 36 **Henk van Doremalen:**
De Internationale Tentoonstelling Stad Tilburg 1809-1909
- 40 **Astrid de Beer en Petra Robben:**
200 vrouwen. Een ontmoeting in textiel
- 45 **Tilburg kort:**
Tilburg signalement LXIII
Een wijd land. Koningsoord in Brabant
Encyclopedie van Tilburg
-

Over de belangrijkheid van de Tilburgse textiel omstreek 1809

Ton Wagemakers*

* Dr. Ton Wagemakers (1950) is cultuursocioloog en sociaal historicus. Hij is directeur van Audax Textielmuseum Tilburg, Regionaal Archief Tilburg en Stadsmuseum Tilburg. Hij publiceert over musea, oral history en de Tilburgse textiel.

In 1809 verleent koning Lodewijk Napoleon Tilburg stadsrechten zowel vanwege de grootte als de belangrijkheid van het dorp. Als stimulator van de nijverheid in zijn koninkrijk doelt hij bij dat laatste zonder twijfel op de belangrijkheid van de Tilburgse textiel. Ik begin met een schets van de politieke en economische context waarbinnen de Tilburgse ontwikkelingen hebben plaatsgevonden. In het tweede deel van dit artikel laat ik zien hoe men met de kansen is omgegaan en tracht ik het resultaat, de belangrijkheid van de Tilburgse textiel, uit de doeken te doen.

In september 1794 worden generaal Charles Pichegru en zijn Armé du Nord met alle egards in Tilburg onthaald. Het Franse revolutieleger was in 1793 de strijd om de Noordelijke Nederlanden begonnen. De Tilburgse patriotten, die jarenlang met name de vrijheid van ondernemen hadden bepleit, zijn opgetogen. Sinds de intocht van de Fransen wordt er een koers ingezet om een vrije binnenlandse markt te laten ontstaan door het opheffen van tollens, lokale accijnzen en in- en uitvoerrechten tussen de gewesten.¹ Ook mag men in Tilburg voortaan de geweven stukken zelf nabewerken zoals vollen, droogscheren en verven. Tot dan toe gebeurde dat in Holland. De Fransen laten de nieuwe (Bataafse) Republiek c.q. de Nederlandse bevolking een flinke prijs voor de 'bevrijding' betalen. Het Franse leger van 25.000 manschappen moet geherbergd, gevoed en ... gekleed worden.² Dat laatste is een fantastische kans voor Tilburg. Onder aanvoering van Pieter Vreede ziet een aantal grotere Tilburgse ondernemers kans om aanzienlijke legerorders voor lakenstoffen binnen te halen.

Naast deze gunstige ontwikkelingen moet ook genoemd worden, dat na 1802 de scheepvaart zodanig gestremd wordt door de oorlogssituatie dat als gevolg hiervan dat de lakenhandel met de overzeese gewesten vrijwel tot stilstand komt. Daardoor neemt de concurrentie weer toe op de binnenlandse markt. In het algemeen mag gesteld worden, dat onder de Franse invloed voor de Tilburgse wolnijverheid de kansen de overhand hebben gekregen op de belemmeringen, zoals die voorheen gespeeld hadden. De komst van Lodewijk Napoleon zal daar een extra impuls aan geven.

Kansen en belemmeringen

Juni 1806 wordt Lodewijk Napoleon tot koning gekroond van het koninkrijk Holland. In Tilburg wordt dat groots gevierd met vlaggen, muziek, klokgelui en een fraaie illuminatie.³ Kennelijk ziet Tilburg nieuwe kansen met Lodewijk Napoleon, die het als zijn opdracht ziet om de nijverheid zoveel mogelijk te bevorderen. Daarnaast blijft de ontwikkeling van de Tilburgse wolnijverheid mede afhankelijk van de gevolgen van de (oorlogs)handelingen en de politiek van zijn broer keizer Napoleon. De laatste kijkt toch meer naar het belang van Frankrijk. Zo besluit hij bijvoorbeeld dat het

Pieter Vreede (1750-1837).
(RAT)

Een zogenaamde 'spinning Jenny', de fijnspinnmolen, het laatste onderdeel van een spinassortiment, in het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel te Gent, eind 18e eeuw. (Foto Ronald Peeters, 2009)

roodverven van bepaalde onderdelen van uniformen uitsluitend in Frankrijk mag plaatsvinden. Een krachtige impuls aldaar, maar Tilburg een kans ontnemend om hierin een positie te verwerven.

Met name de beslissing in 1806 van Napoleon om een economische blokkade in te voeren tegen Engeland pakt op verschillende manieren uit voor de Tilburgse wolnijverheid. Het heeft tot gevolg dat er in de loop van de volgende jaren steeds minder katoen wordt ingevoerd en daarmee de katoennijverheid uiteindelijk sterk achteruit zal gaan. We weten inmiddels dat die blokkade niet meteen effectief was en er vermoedelijk een omvangrijke katoensmokkel plaatsvond.⁴ Dat vermoeden komt overeen met het feit dat in Tilburg pas in 1809 alle (vijf) katoenfabrieken worden gesloten bij gebrek aan katoen als grondstof. Met name voor de grovere en goedkopere wollen stoffen, zoals baaien en karsaaien als vervanger van katoen, ontstaan er zo vanaf 1806 zeer geleidelijk meer mogelijkheden op de binnenlandse markt. De andere kant van de medaille is dat door de blokkade geen nieuwe machines uit Engeland ingevoerd kunnen worden, wat een vertraging in de mechanisering inhoudt, waardoor andere leveranciers op het continent gevonden moet worden. Voor de productie van fijne lakens ligt het weer anders. Zij is sterk afhankelijk van de exportmogelijkheden en de orders van de diverse legereenheden. Zo schrijft in 1808 de Drost van het Kwartier 's-Hertogenbosch dat op dat moment de productie van Tilburgse lakens terugloopt als gevolg van de voortdurende oorlog, waardoor niet meer naar Frankrijk, Italië en Turkije uitgevoerd kan worden.⁵ Maar voor de verkoop van goedkope stoffen zoals karsaaien en bevers op de binnenlandse markt heeft dat weer geen enkel negatief effect.

Tot zover kan geconcludeerd worden dat de Tilburgse textiel in die jaren binnen een grillige politieke context moet zien te opereren, waardoor de toegenomen economische vrijheden niet volledig benut kunnen worden. De jaren erna, 1809 – 1812, kunnen zonder aarzeling als de periode met de gouden kansen voor

Tilburg betiteld worden door marktbescherming en het weghalen van enige belemmeringen. In 1809 neemt de koning enige fiscale maatregelen die gunstig zijn voor de gehele wolnijverheid. Zo komt er de algemene maatregel, waardoor voor import van alle buitenlandse goederen een extra heffing volgt.⁶ Daarnaast worden enige specifieke maatregelen afgekondigd, zoals de vrijstelling van rechten voor invoer van wol en het verhogen van de uitgaande rechten op ruwe wol. Verder ondergaat het invoerrecht op geveerde lakens een verhoging tot 15% en dat van ongeveerde tot 10%.⁷ Als een jaar later, juli 1810, Napoleon een einde maakt aan het koninkrijk Holland en het inlijft bij het Franse Keizerrijk heeft dat onder meer een strengere handhaving van de blokkade tot gevolg. In principe is er zo minder concurrentie op de binnenlandse markt en wordt het nog gunstiger als in 1812 ook de Franse markt wordt opengesteld. Ten slotte vragen de veldslagen van Napoleon in die jaren vele uniformstoffen, stoffen die Tilburg kan leveren.

Hoe groot de positieve invloed op de Tilburgse textiel is geweest tijdens de Franse overheersing tussen 1794 en 1814 kan ook omgekeerd worden berekend met het gegeven dat de wolnijverheid in Tilburg in een diepe crisis terecht zal komen, nadat Napoleon definitief verslagen wordt, en deel zal gaan uitmaken van het Koninkrijk der Nederlanden. Door de opheffing van de blokkade zal de Engelse katoen het vasteland overstromen, waardoor de vraag naar goedkopere wollen stoffen sterk gaat verminderen. Ook de Franse legerorders vallen weg en daarmee krijgt de lakenindustrie met sterke stagnatie te kampen. Daar zal nog bijkomen dat het nieuwe bewind de teruggang en stagnatie niet met orders compenseert, maar deze juist aan de concurrentie van boven de Moerdijk, Rotterdam en Leiden, verstrekt.⁸

Sterkte en zwakte

Tegenover kansen en belemmeringen uit de omgeving staat de sterkte en zwakte van de Tilburgse textiel. Slaagt men erin een kans te benutten door eigen sterkte, of weet men door eigen zwakte de kans niet te verzilveren? Is een belemmering een signaal om nieuwe markten of nieuwe producten te ontwikkelen, of moet men noodgedwongen door eigen zwakte zich bij een situatie neerleggen?

In zoverre de aanwezigheid van gegevens het mogelijk maakt, wordt in het navolgende voor deze periode een zogenaamde SWOT-analyse uitgevoerd
SWOT = Strengths, Weaknesses, Opportunities & Threats (sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen). Het is geen uitputtende analyse, maar gekozen wordt om enige belangrijke activiteiten en momenten nader te beschouwen. De analyse beweegt zich op het snijvlak van externe factoren als kansen en belemmeringen, zoals hierboven beschreven, en de interne factoren van sterkte en zwakte van de Tilburgse textiel c.q. de ondernemers. Deze paragraaf wordt afgesloten met het resultaat van het handelen, zoals terug te vinden in de Memorie van 1809, de Volkstelling van 1810 en de opvatting van enige deskundigen.

Volmolen

In 1783 richten Martin C. van Dooren en Gerard Dams de firma M.C. van Dooren & Cie op voor het produceren van lakenstoffen. De vaders van de compagnons hadden het vak van lakenhandelaar uitgeoefend. Martin en Gerard staan model voor een aantal ondernemende jongelieden, die in die tijd in Tilburg het beroep van textielabrikant gaan 'uitvinden'. Ze stuiten op allerlei belemmeringen, zowel op het gebied van het produceren als van de handel. In 1794 dienen Tilburgse lakenfirma's A.B. Mutsaers, Vreede en Van Marle, (Martin) Van Dooren en (Gerard) Dams en de firma C. van Bommel bij de Staten-Generaal een verzoek in om de beperkingen weg te nemen, die voor Tilburg gelden voor het nabehandelen van de geweven wollen lakens, zoals vollen, droogscheren en verven. Tot een antwoord zou het niet meer komen. Zoals boven al aangegeven zouden kort daarna de Fransen het voor het zeggen hebben. Eind juli 1795 komt er de aankondiging ('Plakkaat'), dat voortaan alle beperkingen en belemmeringen worden opgeheven.⁹ Zijn de Tilburgse lakenfabrikanten sterk genoeg om deze kans te verzilveren? Ten dele lijkt dat. Aan 'Den Haag' wordt het verzoek gericht om binnen de Tilburgse grenzen een volmolen voor lakens te bouwen. Juni 1797 wordt toestemming ('Octrooi') verleend en een jaar later wordt een vennootschap opgericht tot stichting en exploitatie van een windvolmolen. Zeven vennoten doen mee: de zwagers Martin van Dooren en Gerard Dams, August en Anthony Verbunt (vader en zoon), Adriaan B. Mutsaers, Peter S. Brouwers, Joh. Chr. Swagemakers, allen zowel fabrikant als financier in Tilburg en enkel als financier J.B. Verheyen uit het naburige Loon op Zand. Iedere vennoot draagt 1000 gulden bij. Mei 1799 zal het eerste laken in de windvolmolen worden gevold. Deze innovatie mag als een belangrijke doorbraak gezien worden in de mechanisering van de Tilburgse textiel. Een dergelijk stevig initiatief en succes blijven uit met betrekking tot het

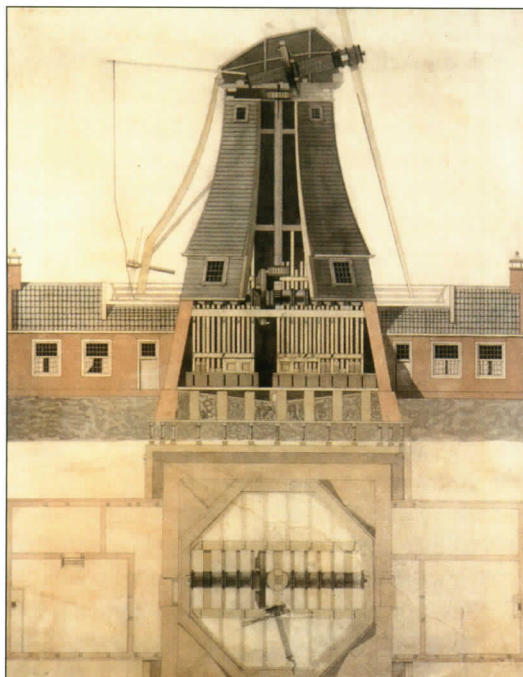
verven van geweven lakens. Er zijn wel lakenververs in die tijd, zoals de Van Spaendoncks, Jan Suys, Josephus en Cornelis Verbunt, maar van vernieuwing of schaalvergroting is niets bekend. Ze beperken zich ook veelal tot het meer eenvoudige blauw- en zwartverven. En daarbij wordt bij dit verven lang niet altijd van het dure en kwalitatief betere indigo gebruikgemaakt, maar het goedkopere blauwhout of provinciehout, waarvan de kleurechtheid lang niet zo goed is.¹⁰ Een verklaring waarom de Tilburgse fabrikanten wel de sterkte hebben om aan het vollen een innovatieve impuls te geven en te zwak zijn om het verven op een hoger plan te brengen, vereist nader onderzoek en moet ik die hier schuldig blijven.

Tentoonstellingen

Een andere kans. Lodewijk Napoleon begint meteen na zijn aantreden maatregelen te treffen om de binnenlandse nijverheid te stimuleren. Een van de mogelijkheden ziet hij in het organiseren van tentoonstellingen waar producten uit de eigen industrie getoond kunnen worden. Oktober 1807 vaardigt Lodewijk Napoleon een decreet uit, waarin de zaken voor een dergelijke activiteit worden geregeld.¹¹ Vervolgens wordt januari 1808 het Koninklijk Besluit afgekondigd dat de eerste openbare tentoonstelling van volksvlijt in april 1808 te Utrecht gehouden zal worden. In totaal schrijven er 139 deelnemers in, waarvan 38 uit het departement Brabant. Tilburg komt met 11 inschrijvingen, allen lakenfabrikanten, en wordt alleen door Amsterdam met 12 inschrijvingen overtroffen. De Tilburgers grijpen de mogelijkheid aan om zich te presenteren. De volgende firma's doen mee: Van Dooren en Dams; N.F. Daamen en Zn; I. van Dooren; Van Dooren, Elsensohn en Wildanger; Van der Hoeven, Vreede en Cie; M. van Dun; C. Hutten; H. Michielse en Hoppenbrouwers; A. van Opstal; N. van Son; J. van Venrooy.¹²

Vrijwel alle inzenders produceren militaire stoffen. Daamen voegt aan zijn inzending een brief toe waarin hij meedeelt dat zijn bedrijf ongeveer 14 jaar bijna niets anders dan stoffen voor militairen had gemaakt en vraagt aan de regering opnieuw orders voor leveranties aan het leger. Ignatius van Dooren (broer van Martin) stuurt onder andere witte (ongeverfde) militaire lakens in. De firma Van Dooren, Elsensohn en Wildanger toont een collectie witte militaire lakens en witte en grijze militaire karsaaien. Ten slotte de twee grootste firma's. M. van Dooren en Dams is aanwezig met een inzending fijne zwarte lakens, blauw laken, fijn zwart casimir, wit soldatenlaken en verder grijs en wit soldatenkarsaai en het bedrijf Van der Hoeven, Vreede en Cie zendt diverse soorten lakens, casimir, bever en karsaai.

In 1809 zal opnieuw een tentoonstelling worden gehouden, ditmaal in Amsterdam. De belangstelling is nu heel wat kleiner: uit Helmond komen vijf deelnemers en uit Tilburg slechts twee met dezelfde stoffen als in 1808.¹³ Kennelijk had de eerste tentoonstelling niet te veel opgeleverd en presenteren alleen de twee grootste bedrijven zich weer. Zo zendt Van Dooren en Dams 17 stukken in, waaronder weer wit soldatenlaken en

De windvolmolen van Van Dooren en Dams aan de Koningshoeven. Tekening uit 1798. (Stadsmuseum Tilburg)

Zilveren prijspenning van de tentoonstelling van volksvlucht in april 1808 te Utrecht voor de firma Van der Hoeven, Vreede en Comp. (Audax Textielmuseum Tilburg)

verder vele soorten baaien, karsaaien en bevers.¹⁴ Het lijkt erop dat vooral de grotere lakenfabrikanten geprofiteerd hebben van de mogelijkheid om zich op nationaal niveau te presenteren.

Spinassortiment

Tussen 1800 en 1802 maakt J. Goldberg, agent van de Nationale Oeconomie, een rondreis door Brabant om een beeld te krijgen van de nijverheid. Hij bezoekt daarbij ook enige Tilburgse lakenfabrieken. Over de fabriek van Vreede en Van Marle is hij met name onder de indruk door de grootte en de goede inrichting waarin de volledige productie van lakens geschiedt, behoudens het vollen, dat op hun eigen volmolen in de naaste omgeving wordt gedaan. In algemene termen merkt hij verder op dat 'de lakenfabrieken zeer gepaste werktuigen hebben, waardoor de wol wordt geschoffeld en gekaard'.¹⁵ Mogelijk kunnen we de 'zeer gepaste werktuigen' opvatten als een eerste schuchtere stap naar mechanisering van het spinnen. Van een echte grote doorbraak is geen sprake, anders waren er wel meer berichten over verschenen. De eerstvolgende aanwijzing vinden we terug in een brief van de firma Van der Hoeve, Vreede en Cie gericht aan de minister van Binnenlandse Zaken van 18 maart 1808, waarin ze schrijft dat ze gedeeltelijk gebruikmaakt van machinale werktuigen.¹⁶ Vermoedelijk zal het gegaan zijn om een voorbewerking van het spinnen, met name het schrobbelen en kaarden van de wol. Er was alle reden toe om werktuigen bij het spinnen in te gaan zetten bij een oplopende vraag, omdat er snel een tekort aan handspinners zal gaan ontstaan. Elke extra wever die nodig is om aan de vraag te voldoen betekent vier extra spinners om aan de vraag van garens te kunnen voldoen. Bovendien bedragen de loonkosten voor het handspinnen ongeveer veertig procent van de totale personeelskosten. Mechanisering zou de kosten flink kunnen drukken. De vraag wordt opportuun of en hoe je aan 'betrouwbare' machines moet komen. In 1806 bezat de firma Jan van Heukelom te Leiden, reeds enige spinmachines 'op de Engelse machinale praktijk ingerigt'. Mogelijk waren deze machines nog net voor de blokkade uit Engeland geïmporteerd.¹⁷

Het is de firma Van Dooren en Dams die in 1809 als

eerste in Tilburg slaagt om een complete machinale spinnerij aan te schaffen, bestaande uit twee assortimenten voor strijkgaren.¹⁸ Ze worden gehaald uit Verviers door de firma W. Cockerill. De beslissing van Martin van Dooren om een machinale spinnerij te installeren, zal een beslissende impuls blijken voor de mechanisering van het spinnen. Reeds een jaar later zal de net opgerichte fabriek van Diepen Jellinghaus & Co bij dezelfde firma ook spinassortimenten bestellen. In 1812 bezitten de vijf grootste lakenfabrikanten een machinale spinnerij. Naast de eerdergenoemde zijn dat de firma Vreede; Schoffers en Bogaers; en Swagemakers.¹⁹ Een moderne industrie is geboren. Als verklaring voor de opkomst van de machinale spinnerij worden door de Engelse textielhistoricus Jenkins twee factoren genoemd: het verhogen van de productiesnelheid en het leveren van constante standaardkwaliteit. Volgens Muntjewerff ligt de verklaring voor Tilburg bij de grote vraag van omstreeks 1809-1812, waardoor de productie van garens achterbleef bij de vraag uit de weverij. Volgens hem stond in Tilburg niet 'de verhoging van de arbeidsproductiviteit voorop, maar de verhoging van de gehele productie, met andere woorden, een schaalvergroting'. Arbeidskosten spelen volgens hem geen bepalende rol.²⁰ Ik ga mee met zijn verklaring van schaalvergroting. In tegenstelling tot Muntjewerff geloof ik echter dat de sterke stijging van spinlonen in die jaren, zoals hierboven aangegeven, wel degelijk ook een rol gespeeld heeft en gaat hij te gemakkelijk uit van het idee dat de loonkosten hier altijd laag waren.

Resultaat

'In den jare 1809 begon in de fabriek een allerlevendigste arbeid en bloey te ontwikkelen, zoodanig dat in korten tijd gebrek aan werkvolk was.'²¹

Memorie

Een eerste beeld van wat alle inspanningen van de fabrikanten en de arbeiders gedurende de Franse tijd hebben opgeleverd, ontleen we aan een Memorie. Ze wordt opgesteld door de gemeente Tilburg ten behoeve van koning Lodewijk Napoleon ter voorbereiding van zijn bezoek aan Tilburg in april 1809. Over de

textiel komen we onder meer het volgende tegen. Er zijn 30 fabrikanten die voor eigen rekening werken en 15 in commissie. Zij houden zich voornamelijk bezig met de productie van lakenstoffen. Daarnaast zijn er 300 kleine weverijen waar zowel lakens als de goedkopere soorten als bevers, baaien en karsaaien worden geproduceerd. Verder zijn er 6 lakenververijen, 1 lakenvolmolen en een aantal toeleveringsbedrijven zoals 8 kaardenmakerijen en 2 rietmakerijen voor de weefgetouwen.²² Het beeld roept een tweedeling op: de grote jongens die zich gespecialiseerd hebben in de lakenproductie en een grote groep van kleine (familie) bedrijfjes die zich voornamelijk met de goedkopere stoffen hebben beziggehouden.

Volkstelling

Een precies beeld van de werkgelegenheid is er dankzij een door keizer Napoleon voorgeschreven Volkstelling, die in 1810, na de inlijving bij het Franse Keizerrijk, wordt gehouden.²³

Volgens de telling heeft Tilburg bijna 9.700 inwoners. Voor die tijd is dat aanzienlijk, in Brabant is alleen 's-Hertogenbosch van grotere omvang. Bijna 70% van de hoofden van de huishoudens is werkzaam in de nijverheid. Misschien verrassend, maar indertijd geven slechts 360 mannen als hoofdberoep boer of boerenknecht op.²⁴ De arbeidsmarkt in Tilburg heeft duidelijk een stedelijk karakter. Als we de cijfers van de nijverheid nader bezien, blijkt dat de arbeidsmarkt wordt gedomineerd door de textiel: de helft van alle hoofden van huishoudens is daarin werkzaam en ik neem aan dat een belangrijk deel van de rest van de nijverheid en van de (kleine) dienstensector afhankelijk is van de textielsector.

Gaan we kijken naar de twee activiteiten met de grootste omvang in de textiel, het weven en het spinnen, dan komen we tot de volgende cijfers: in totaal zijn er 590 wevers, waaronder slechts tien vrouwen. Het weven is een echt mannenberoep.²⁵ In totaal zijn er ruim 2.450 spinners in Tilburg actief. Het spinnen wordt altijd typisch als een vrouwenberoep gezien. Zo vinden we 93% van de vrouwelijke hoofden van huishoudens terug als spinsters. En ruim een kwart van alle Tilburgse niet-hoofden van huishoudens, voornamelijk getrouwde vrouwen en thuiswonende kinderen spinnen garen. De grote verrassing uit de Volkstelling is dat 35% van het totaal aantal spinners man blijkt te zijn! Een paar verklaringen zijn daarvoor te geven. De grote behoefte aan spinkracht doet op dat moment de spinlonen toenemen en het wordt daardoor ook aantrekkelijk voor mannen om dat beroep uit te oefenen. Dat geldt met name voor het spinnen van garen dat gebruikt wordt voor de lakenindustrie, omdat daar de hoogste lonen zijn. Verder begint het spinnen door de mechanisering zich te verplaatsen naar de fabriek, het domein van de mannen en de jongens.

Deskundigen

Zo precies we over de omvang van de werkgelegenheid uitspraken kunnen doen, zo vaag moeten we zijn over de omvang en de soort van de productie. We zullen trachten op basis van verspreide gegevens en

elkaar tegensprekende deskundigen enige indicaties te geven. Uitgaande van de inschatting dat de jaarproductie over de periode 1810 tot 1813 vrijwel constant (op hoog niveau) blijft²⁶, kunnen we cijfers uit de verschillende jaren gebruiken om tot uitspraken over 1810 te komen. Verder moeten we aannames hebben van de gemiddelde lengte en breedte van een geweven stuk en mogelijk onderscheid in de soorten stoffen. Over de gemiddelde lengte van een geweven stuk zijn twee verschillende opvattingen. De textieldeskundige P.J.M. van Gorp schrijft dat een geweven stuk een lengte heeft van gemiddeld vijftien à zestien smet, omgerekend ongeveer 67 Brabantse el (ca. 54 meter). Vermoedelijk baseerde Van Gorp zich op horen zeggen van de praktijk van de thuiswever van omstreeks 1900 en nam hij aan dat het voor alle tijden gold.²⁷ De andere deskundige Van Gorp, zich baserend op schriftelijke bronnen van vroegere tijden, heeft het over 30 el als de lengte van een laken.²⁸ Grofweg de helft! We hebben de neiging om Van Gorp aan te houden, als we het hebben over de lengtemaat van een stuk van omstreeks 1810. Maar het valt op dat Van Gorp het alleen over lakens heeft en de grovere stoffen uit die tijd zoals baaien, bevers en karsaaien niet noemt. Daar is echter een groot verschil in de breedte van die stoffen. Voor het weven van een lakenstof werd een breed getouw gebruikt, bediend door twee wevers en voor de andere stoffen een smal getouw, bediend door een wever. Dat scheelt ongeveer de helft in de breedte: ca. 150 versus ca. 75 centimeter. Om iets meer te kunnen zeggen over de omvang en soort productie moeten we een indicatie hebben over de aanwezigheid van de twee typen getouwen. De dichtstbijzijnde opgave voor Tilburg is van 1816: 325 grote getouwen en 174 smallere getouwen.²⁹ Een verhouding van 65% laken en 35% grovere soorten. Onze inschatting voor 1810 ligt op een verhouding van ca. 60% laken en 40% grovere soorten. Ik vermoed dat Van Gorp zich te veel op de lakenfabricage heeft gericht en dat voor de gehele wolnijverheid heeft veralgemeniseerd.

Een derde textieldeskundige, E. van Nederveen-Meerkerk, heeft berekend dat in 1810 in Tilburg 10.210 stukken zijn geproduceerd.³⁰ Haar berekening is gebaseerd op mijns inziens drie verkeerde aannames: de lengte van een geweven stuk, ze volgt hier Van Gorp; dat in Tilburg een weefgetouw standaard twee meter is; en ze gaat enkel uit van laken.³¹ Verder is het verbazend dat in dezelfde staat voor Leiden een productie van 23.636 stuks wordt vermeld, terwijl elders wordt geschreven dat er in die tijd meer wevers in Tilburg werkten dan in Leiden en 'Tilburg aan het begin van de negentiende eeuw de leidende positie in de Nederlandse wolnijverheid definitief had overgenomen'³² Hoe kunnen we deze tegenstrijdigheden en eerdere uitspraken duiden? Het kan zijn dat een deel van de Tilburgse productie bij Leiden is geteld, omdat daar de nabewerking plaatsvond. Zeker is dat zowel Van Gorp als Nederveen-Meerkerk te veel is uitgegaan van de productie van een laken om de omvang van de totale productie te berekenen, terwijl mogelijk ca. 40 % van de productie een grover product was

(dikker garen, dus minder inslag) en de helft van de breedte van een laken had. Afsluitend houd ik het er voorlopig op, dat de omvang van de productie c.q. het aantal geweven stukken (met en zonder nabewerking) in Tilburg weleens dichterbij 20.000 dan 10.000 zou kunnen liggen.

Conclusie

Met de komst van de Fransen in 1794 ontstaan er vrijheden in het ondernemen en krijgt de nijverheid meer kansen. Het betekent ook dat we betrokken raakten in veldslagen en oorlogen van keizer Napoleon. Enerzijds opent dat de weg naar grote legerorders en anderzijds leidt dat ertoe dat exportmarkten korte of langere tijd gesloten raakten. In het algemeen kan gesteld worden dat de Tilburgse textiel de kansen gegrepen heeft, die tijdens het Franse overheersing zijn ontstaan. Toch is het goed om hier nuanceringen aan te brengen, omdat we anders in huidige clichébeelden over deze periode blijven hangen. We hebben gezien dat de vrijheid die voor de Tilburgse textiel ontstaat met betrekking tot het nabewerken slechts ten dele wordt benut. Er komt een gezamenlijk initiatief om te investeren in het vollen van stoffen, maar een vergelijkbaar initiatief voor het verven blijft uit. Zeer belangrijk voor de groei en de schaalvergroting van een deel van de Tilburgse textiel zijn de legerorders geweest. Vijf ondernemingen, die zich met name richten op de fabricage van lakenstoffen, kunnen zo uitgroeien tot flinke ondernemingen. Het zijn uiteindelijk die ondernemingen die voor de mechanisering van het spinnen zorgen. Mogelijk heeft de blokkade een vertragende rol gespeeld, omdat men geen spinmachines uit Engeland kon importeren en op zoek moest gaan naar een alternatief. Met de spinmachines van Cockerill uit Verviers slagen ze erin om de spanning op de arbeidsmarkt voor spinners te verminderen en daarmee verdere oprijving van loonkosten te voorkomen en kan men ook aan de vraag blijven voldoen. Voor de productie van goedkope wollen stoffen zoals karsaaien en bevers ligt de situatie geheel anders. Daar blijft een kleinschalige productie in stand met weinig innovatie. Vermoedelijk blijven ze aantrekkelijk voor de binnenlandse markt door de relatief lage loonkosten in vergelijking met een stad als Leiden. De combinatie van innovatieve lakenindustrie voor de legerorders en het in stand houden van de productie van grovere stoffen voor de binnenlandse consumentenmarkt zorgen voor een omvangrijke textielproductie in Tilburg. Uit de gegevens van de Volkstelling van 1810 kan geconcludeerd worden dat de arbeidsmarkt door de omvang van de textielnijverheid een stedelijk karakter heeft gekregen. Tilburg heeft bovendien de leidende positie in de Nederlandse wolnijverheid van de stad Leiden definitief overgenomen.

Aan bovengenoemde conclusies kan nog de uitspraak van de gezaghebbende historicus Mokyr toegevoegd worden dat Tilburg tot aan 1830 als enige plaats in Nederland beschouwd kan worden waar een moderne industrie succes had.³³ Met recht verdiende Tilburg het predicaat van stad door de belangrijkheid van de textiel, en het was logisch dat Martin van Dooren, dé

exponent van de innovatie van de Tilburgse textiel, als eerste burgemeester werd benoemd.

Noten

- 1 J. Rosendaal, 'De vorming van Noord-Brabant' in R. van Uytven e.a., *Geschiedenis van Brabant van hertogdom tot heden* (Zwolle 2004) 579.
- 2 G. Mak e.a., *Verleden van Nederland* (Amsterdam 2008) 299.
- 3 *Haagsche Courant*, 18 juni 1806, geciteerd door A. Sassen, 'Feestelijkheden', in *Taxandria* 7 (1910) 257.
- 4 J. Joor, *De Adelaar en het Lam* (Amsterdam 2000) 422.
- 5 G. van Gurp, *Brabantse stoffen op de wereldmarkt* (Tilburg 2004) 200.
- 6 *Ibidem*, 202 (nt 34).
- 7 P.C. Boeren, *Het hart van Brabant* (Tilburg 1942) 49-50.
- 8 *Ibidem*, 51.
- 9 Van Gurp, *Brabantse Stoffen*, 197.
- 10 P.J.M. van Gorp, *Tilburg eens de wolstad van Nederland* (Eindhoven 1987) 68-69.
- 11 H.F.J.M. van den Eerenbeemt, 'De Tilburgse nijverheid en de eerste algemene tentoonstelling van volksvluit te Utrecht in 1808', in H.J.A.M. Schurink en J.H. van Mosselveld red.), *Van heidorp tot industriestad* (Tilburg 1955) 177 en 181.
- 12 *Ibidem*, 178.
- 13 Van Gurp, *Brabantse stoffen*, 219.
- 14 Regionaal Archief Tilburg, OAA 1143, Paspoort inzending Van Dooren en Dams, 26 augustus 1809.
- 15 Van Gurp, *Brabantse stoffen*, 197 en 213.
- 16 Van den Eerenbeemt, 'De Tilburgse nijverheid', 179.
- 17 H.A. Muntjewerff, *De spil waar alles om draaide* (Tilburg 1993) 46.
- 18 Zie voor een technische beschrijving Van Gorp, *Wollen stoffen* (Tilburg 1985) 50-51.
- 19 Van den Eerenbeemt, *Bestaan en bedrijvigheid. Aspecten van het sociaal en economisch leven in stad en meierij van 's-Hertogenbosch 1750-1850* (Tilburg 1993) 128.
- 20 Muntjewerff, *De spil*, 49.
- 21 Van Gurp, *Brabantse stoffen*, 202 (ontleend aan H. Brugmans).
- 22 Van Gorp, *Wollen stoffen*, 71 en Van Gurp, *Brabantse stoffen*, 202.
- 23 Regionaal Archief Tilburg, gemeente Tilburg inv. nrs. 1275-1277, Registers van de Volkstelling 1810.
- 24 E. van Nederveen-Meerkerk, *De draad in eigen handen* (Amsterdam 2007) 330.
- 25 De cijfers uit deze alinea zijn ontleend aan: Van Nederveen-Meerkerk, *De draad*, 87, 127, 136-138 en 144.
- 26 Van Gurp, *Brabantse stoffen*, 202.
- 27 Van Gorp, *Tilburg*, 36.
- 28 Van Gurp, *Brabantse stoffen*, 202.
- 29 Boeren, *Het hart van Brabant*, 52.
- 30 Van Nederveen-Meerkerk, *De draad*, 93.
- 31 *Ibidem*, 92.
- 32 *Ibidem*, 87.
- 33 J. Mokyr, *Industrialization in the Low Countries 1795-1850* (New Haven 1976) 115.